

ЛЕКСИЧНА, ФРАЗЕОЛОГІЧНА ТА ФРЕЙМОВА СЕМАНТИКА

Cędrowska A.,

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Polska

MUZYCZNA LEKSYKA A EUFEMIZMY SEMANTYCZNEGO POLA "SEKS"

У статті представлено приклади евфемізмів, пов'язаних з боку лексичного значення з семантичним полем "секс". З точки зору формальної структури, слова можна об'єднати іншою загальною семантичною ознакою – музикою. Автор категоризує російські "музичні" евфемізми на цій формальній основі.

Ключові слова: евфемізм, музична лексика, семантичне поле "секс", формальна структура.

В статье представлены примеры эвфемизмов, связанных со стороны лексического значения с семантическим полем "секс". По формальной структуре, слова можно объединить другим общим семантическим признаком – музыкой. Автор категоризирует русские "музыкальные" эвфемизмы на этом формальном основании.

Ключевые слова: эвфемизм, музыкальная лексика, семантическое поле "секс", формальная структура.

The paper aims at analysis of euphemisms conveying the lexical meaning of the semantic field "sex". The formal structure of a word can be combined with another common semantic sign such as "music". The author categorizes the Russian "musical" euphemisms on the formal basis.

Key words: euphemism, music vocabulary, semantic field "sex", formal structure

We współczesnym języku rosyjskim, tak jak i w języku polskim mamy do czynienia z eufemizacją wypowiedzi. Zjawisko to polega na zastępowaniu słów wulgarnych, obscenicznych, ostrych czy nietaktownych subtelniejszymi ekwiwalentami, nienacechowanymi synonimicznymi jednostkami językowymi. Używając takich słów człowiek ma na celu uniknięcie konfliktowych sytuacji, czyli pojawienia się negatywnych emocji, wywołanych użyciem określonych słów czy wyrażen. Dzięki takiemu zabiegowi akt komunikacji może przebiegać spokojnie i bez zakłóceń.

Określenie "eufemizm" było używane już przez autorów starożytnych, takich jak Demokrates, Platon czy Arystoteles. Termin pochodzi od greckiego słowa *euphemein* 'dobrze życzyć, mówić dobrze o czymś' [3] lub *euphemismos* 'użycie słowa dobrze wróżącego zamiast źle wróżącego' [8, s. 148]. W literaturze lingwistycznej napotyamy różne definicje tego terminu. W większości z nich jako główną cechę wymienia się zdolność do zastąpienia, zawoalowanie nieprzyjemnych wyrazów, wyrażen.

Wg Słownika wyrazów obcych *eufemizm* to "określenie złej, nieprzyjemnej, nieprzyzwoitej rzeczy za pomocą słowa (słów) o pozytywnym lub obojętnym wydźwięku" [3]. Podobnie definiują go autorki Słownika wiedzy o języku: *Eufemizmy* – wyrazy lub związki wyrazowe zastępujące, w celu złagodzenia treści, element językowy niestosowny, niegrzeczny, zakazany obyczajowo, wulgarny [6, s.68]. Jednocześnie wskazują na powód, dla którego stosuje się takie związki.

O przyczynach takich zamian przeczytamy także w Encyklopedii językoznawstwa ogólnego, oraz o ich skutkach: "*Eufemizm* – wyraz lub związek frazeologiczny stosowany w celu uniknięcia użycia takiego środka leksykalnego, który z przyczyn estetycznych, kultowych czy cenzuralnych uważany jest za nieprzyzwoity lub drastyczny(...). *E.* osłabiają emocjonalność wypowiedzi, eliminując wulgaryzmy, łagodzą jej trywialność i dosadność" [8, s.148]. Podobną definicję znajdziemy w Słowniku języka polskiego: *Eufemizm* to wyraz lub wyrażenie używane zamiast innego, którego chce się uniknąć ze względów obyczajowych, politycznych, religijnych, itp. [9, s.483]

W słowniku terminologii językoznawczej po raz pierwszy wymienia się "tabu językowe" "*Eufemizm* ang. euphemism, fr. euphemisme, niem. Euphemismus, ros. эвфемизм. Wyraz lub zwrot językowy, którego dzięki neutralnej uczuciowo treści używa się zastępczo w miejsce innego, zakazanego przez tabu językowe (przyzwoitościowe lub magiczne)." [4, s.164] Podkreśla się także kolejne kryterium – to jest wywołanie pozytywnych lub neutralnych skojarzeń poprzez użycie tego rodzaju leksemów. Posłużenie się mową "nie wprost" w pozytywnym świetle stawia nadawcę komunikatu. Jest przejawem szacunku dla uczuć i przekonań odbiorcy, wynikiem znajomości obowiązujących konwencji społecznych i obyczajowych.

Po zebraniu wystarczającego materiału słownikowego można stwierdzić iż, eufemizm przede wszystkim charakteryzuje się tym, iż przyczyny jego występowania leżą poza językiem, jego użycie pozwala na ominięcie, tudzież złagodzenie zjawiska o którym nie chce się mówić bezpośrednio, a także – powinno ono wzbudzać pozytywne lub neutralne konotacje.

Pojęcie eufemizmu jest nierozzerwalnie związane z tabu językowym i zakazem językowym, jest odpowiedzią na te zjawiska, a różnorodność motywacji wyboru zachowania jednostki ludzkiej powoduje, że trudno dać wyczerpujący przegląd przyczyn takich ograniczeń. Stanisław Widłak w pracy "Tabu i eufemizm w językach nowożytnych" mówi o czterech podstawowych grupach przyczyn zakazu językowego:

wierzenia religijne, magia, strach, zabobon
przyzwoitość, skromność, wstyd,
delikatność, uprzejmość, współczucie, litość,
roztropność, przezorność, megalomania, spryt i interes. [10, s.93]

Bardzo podobną klasyfikację wprowadza W. P. Moskwin pisząc o sześciu funkcjach eufemizmu:

1) для замены названий пугающих объектов;

- 2) для замены определенных различного рода неприятных, вызывающих отвращение объектов;
- 3) для обозначения того, что считается неприличными (т.н. бытовые эвфемизмы);
- 4) для замены прямых именованных из боязни эпатировать окружающих (этикетные эвфемизмы);
- 5) для "маскировки подлинной сущности обозначаемого";
- 6) для обозначений организаций и профессий, которые представляются непрестижными" [13]

Zarówno w polskim jak i w rosyjskim dyskursie odnajdujemy przykłady tekstów, w których występują jednostki dające się zaklasyfikować do wyżej wymienionych grup, lecz w obecnych czasach poza lękiem przed ponadnaturalną siłą przede wszystkim decyduje *savoir-vivre*. Powody zawarte w trzech ostatnich punktach klasyfikacji S. Wiślicka, pokazują co skłania wypowiadającego się do używania eufemizmów. Nie jest to już irracjonalny lęk przed jakąś ponadnaturalną mocą, ale względy o charakterze towarzyskim i obyczajowym. Ogół powszechnie przyjętych, tradycyjnych obyczajów, właściwych danemu środowisku i sposób zachowywania się wynikający z uznania tychże norm sprawia, że sięgamy po inne sposoby wypowiedzi.

Eufemizmy użyte zastępczo w celu złagodzenia wyrażenia drastycznych, dosadnych lub nieprzyzwoitych spotykamy bardzo często, ale ich funkcja polega na zastąpieniu nie tylko wyrażenia wulgarnych, obscenicznych. Jest wiele sfer eufemizacji, jednak najczęściej zastępowane leksemy mieszczą się w takich polach semantycznych jak:

wierzenia religijne, nazwy niebezpiecznych zwierząt, nazwy chorób i procesu chorowania, śmierci, wady, nałogi, cechy fizyczne człowieka, status finansowy, niektóre zawody, nazwy pieniędzy, etykieta językowa, przewinienia, przekroczenia, kary, przekleństwa, wyzwiska, nazwy czynności fizjologicznych, stany fizjologiczne, wiek, nazwy intymnych części ciała, życie seksualne.

Tematyka, wokół której koncentrują się w niniejszym referacie dotyczy dwóch ostatnich zagadnień. Aleksandra Rzepkowska w swojej pracy "Tabu ciała i płci w pamiętnikach Sybiraczek" pisze, iż "jedną z podstawowych sfer, w jakich manifestuje się tabu nowożytne, jest sfera płci, ciała oraz zmysłów, a jego głównym regulatorem – uczucie wstydu". [7] Ilość przykładów w rosyjskim dyskursie potwierdza tę tezę. Zakres badania ograniczono do takich jednostek, w których formalnie mamy do czynienia z leksyką muzyczną. Wyrazy te nie nominują desygnatów związanych z semantycznym polem muzyki, tylko wskazują na asocjacje, skojarzenia myślowe, które są odzwierciedlone w przykładach. Przede wszystkim są to nazwy instrumentów, a także czynności manipulacyjne.

Semantyczne pole seksu koncentruje się wokół takich komponentów jak: impotent, fizjologiczne wydzieliny, głównie intymne części ciała, stosunek płciowy heteroseksualny, stosunek płciowy homoseksualny, stosunek płciowy oralny, onanizm, uczestnik tych czynności (stosunku oralnego, homoseksualista, lesbijka, onanista), orgazm, choroby weneryczne, atrapa penisa, prezerwatywa, dom publiczny.

Rosyjski badacz B. A. Łarina uważa, że klasyfikując eufemizmy należy podzielić je wg zasady "социальная природа эвфемизмов" i podzielić na trzy typy:

- 1) общеупотребительные эвфемизмы национального литературного языка;
- 2) классовые и профессиональные эвфемизмы;
- 3) семейно-бытовые эвфемизмы. [12]

To właśnie do trzeciej grupy należą badane przeze mnie eufemizmy. Używane są one przede wszystkim w języku potocznym, w czasie intymnych stosunków lub w rozmowach na ten temat.

Za materiał do analizy posłużyły leksemy i wyrażenia zawarte w Rosyjsko-polskim słowniku eufemizmów semantycznego pola seksu Katarzyny Dembskiej [2]. Odnalazłam 41 eufemizm, które zaklasyfikowałam następująco i przetłumaczyłam (podaję także pierwotne znaczenie leksemów w moim tłumaczeniu, które jest wyróżnione podkreśleniem):

I. Seksualne czynności i styczne z nimi zjawiska, *отбарабанить кого-л.* odbębnić kogoś, *игра на гитаре* gra na gitarze, *исполнение* wykonanie – odbyć akt płciowy

a) oralny

симфонический оркестр orkiestra symfoniczna – oralny seks grupowy

игра на дудке gra na piszczalce / *игра на кларнете* gra na klarnecie / *игра на флейте* gra na flecie – homoseksualny akt oralny

b) heteroseksualny

игра на гитаре gra na gitarze – akt płciowy z kobietą

преьера premiera – akt płciowy z dziewczicą

оркестр orkiestra – akt płciowy jednej kobiety z kilkoma mężczyznami

играть / отыграть кого-л. на скрипке grać / zagrać kogoś na skrzypcach – odbyć zbiorowy akt płciowy, podczas którego dwoje partnerów odbywa z trzecim akt oralny i analny

хор chór – gwałt zbiorowy

поставить на хор postawić na chórze / *огулять хором кого-то* otoczyć kogoś chórem – dokonać gwałtu zbiorowego

пропустить / пропускать кого-л. в три смычка puścić / przepuścić kogoś przez trzy smyczki – o gwałcie dokonanym przez trzy osoby. Warto zauważyć, że w tego rodzaju eufemizmach możemy mieć do czynienia z dwoma aspektami, co widać na powyższym przykładzie

c) onanizm – *паганини* Paganini

петь соло śpiewać solo – onanizować się

петь соло по нотам śpiewać solo z nut – onanizować się oglądając zdjęcia pornograficzne

настраивать скрипку stroić skrzypce – onanizować siebie lub partnera

балалайка bałalajka – kobieta zajmująca się onanizmem (więzienny żargon)

d) stan oznaczający silne podniecenie seksualne – *орехи звенят у кого-л. комуś dzwonią orzechy*

e) efekt aktu płciowego – *забемолеть* – zejść w ciążę. Mamy tutaj do czynienia z grą słów, zmianą fonetyczną spowodowaną wyraźnym podobieństwem brzmieniowym słowa *забеременеть* i *бемоль* oznaczającego znak chromatyczny. Skojarzenie polega nie tylko na asocjacjach dźwiękowych, ale przede wszystkim na kształcie znaku muzycznego (♭), którego kształt może przywołać na myśl brzuch ciężowy.

Za centrum pola przyjęłam właśnie określenia aktu płciowego i jego rodzajów, a także stany związane z seksualnymi czynnościami. Kolejny krąg dotyczy anatomii, nazw części ciała, które biorą udział w akcie:

II. Anatomia (intymne części ciała):

a) penis – *инструмент instrument, главный инструмент główny instrument, колокольчик dzwoneczek, смычок smyczek, свирель fujarka*

b) żeński organ płciowy – *гитара gitara, балалайка bałajajka* (określenie funkcjonujące w żargonie młodzieżowym)

c) piersi – *басы basy, литавры kotły*

d) jądra – *бубенцы bubieńce, бубенчики małe bubeńce, колокола dzwony, колокольчики dzwonki*

e) pośladki – *валторна waltornia*

f) odbyt – *флейта flet*

Co się tyczy tej grupy można dostrzec tu mechanizm metaforyzacji, oparty na podobieństwie kształtu i wyglądu. Ciekawym jest przykład leksemu *балалайка*, który w żargonie młodzieżowym oznacza żeński organ płciowy, natomiast w żargonie więziennym – kobietę zajmującą się onanizmem. Dwie pierwsze grupy są najliczniejsze, pozostałe siedem liczą pojedyncze przykłady.

Ostatnią z grup stanowią nazwy osób, które są nosicielami właściwości związanych z czynnościami seksualnymi.

III. Określenia ludzi ze względu na seksualne cechy:

orientacja

маэстро maestro / виртуоз wirtuoz – aktywny homoseksualista cieszący się w swoim środowisku szacunkiem
cechy zawodowe

скрипка skrzypce / солистка solistka – kobieta świadcząca usługi w zakresie seksu oralnego

c) nazwy nosicieli chorób wenerycznych:

барабанная палочка pałeczka od werbla – kobieta cierpiąca na chorobę weneryczną

Analizując przykłady i cytowane artykuły można stwierdzić, że ocena na ile słowo jest nieprzyzwoite leży po stronie mówiącego / piszącego. Takie stanowisko popiera Anna Dąbrowska w artykule Eufemizmy mowy potocznej: “Mówiący sam ocenia, co w konkretnym akcie mowy musi (lub powinno) być zawoalowane.” [1, s. 120] Używając takich czy innych sformułowań uczestnik aktu komunikacji pokazuje swój stosunek do pewnych obszarów doświadczenia ludzkiego. Poczucie wulgarności wyrazu w różnym czasie, a i w tym samym czasie, lecz u różnych ludzi nie jest jednakowe. W wyniku procesu zamiany nieprzyjemnych jednostek na łagodniejsze powstają eufemizmy. Może to być także rodzaj gry językowej.

Słowa lub wyrażenia tego rodzaju dotyczą określonych sfer życia. Ich użycie, jak już zaznaczano może być spowodowane tabu kulturowym, religijnym, etykietą towarzyską, uprzejmością, delikatnością czy współczuciem. Jak pisze Kirsten Malmkjaer w książce “The Linguistics Phenomena” niektóre grupy wyrażen objęte są tabu w sposób nieregularny, to znaczy tylko w określonym czasie i miejscu, zależą od sytuacji (w towarzystwie dzieci, kobiet, osób chorych czy starszych). “Like all social phenomena, taboos change with time and viewpoint” [5, s.237] Potwierdzają to przykłady z zawarte w pracy Katarzyny Dembskiej, które w innych słownikach, jak w przypadku *играть на дудке / играть на кларнете / играть на флейте*) mają komentarze “*жарг. гом., угол.*” [11], to jest pochodzą z więziennego żargonu i dotyczą homoseksualistów.

Literatura:

1. Dąbrowska A., Eufemizmy mowy potocznej, [w:] Język a kultura, tom 5: Potoczność w języku i w kulturze, red. J. Anusiewicz, F. Nieckula. Wrocław 1992, s.119-178.
2. Dembska K., Rosyjsko-polski słownik eufemizmów semantycznego pola seksu, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2007.
3. Eufemizm, [w:] Portal wiedzy, <http://portalwiedzy.onet.pl/100705“eufemizm,haslo.html>.
4. Gołąb Z., Heinz A., Polański K., Słownik terminologii językoznawczej, PWN, Warszawa 1968.
5. Malmkjaer K., The Linguistics Phenomena, Taylor & Francis e-Library, Londyn, Nowy Jork 2005, s. 234.
6. Płóciennik I., Podlaska D. Słownik wiedzy o języku, Wydawnictwo “Park”, Bielsko-Biała 2004.
7. Rzepkowska A., Tabu ciała i płci w pamiętnikach Sybiraczek, [w:] Zesłaniec, <http://zeslaniec.pl/42/Rzepkowska.pdf>.
8. Salomi Z., eufemizm [w:] Encyklopedia językoznawstwa ogólnego pod red. K. Polańskiego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1999.
9. Słownik języka polskiego PWN pod red. M. Bańko, Warszawa 2007, t.1.
10. Widlak S., Tabu i eufemizm w językach nowożytnych, “Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1964, t. 22).
11. Играть на дудке, [w:] Энциклопедии & Словари. Коллекция энциклопедий и словарей, <http://enc-dic.com/russaying/Igra-na-dudke-na-klarnete-na-flete-14123.html>.
12. Ларин Б. А.б Об эвфемизмах // Проблемы языкознания. Л., 1961. Цит. по Крысин Л.П., Эвфемизмы в современной русской речи, [w:] Philology.ru Русский филологический портал <http://www.philology.ru/linguistics2/krysin-94.htm>.
13. Москвин, В. П., Эвфемизмы в лексической системе современного русского языка, Волгоград, 1999. Цит. по Вавилова Л.Н., К вопросу об эвфемизации современной русской речи, <http://old.kpfu.ru/fil/kn7/index.php?sod=11>.